

**S.JUMAGULOVTIŇ “QIRIQ JILDAN SONǴI BIR KÚN...”
DRAMASINDA WATANSÚYIWSHILIK IDEYALARININ SÁWLELENIWI**

R.Qudiyarova – doktorant

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch soʻzlar: drama, obraz, komediya, dramatik janr, fabula, syujet.

Ключевые слова: драма, образ, комедия, драматический жанр, фабула, сюжет.

Key words: drama, image, comedy, dramatic genre, fabula, plot.

Qaraqalpaq ádebiyatında dramalıq shıǵarmaların dóreliwi XX ásirdeń 30-40-jıllarına tuwrı keledi. Dramalıq shıǵarmaların jazılıwında jedel iskerlik kórsetken sonday-aq kórkem ádebiyatta poeziyalıq, prozalıq hám dramalıq shıǵarmaların jariqqa shıǵıwında belgili dárejede qálem terbetken hám bul jolda óz iskerligin kórsetken jazıwshılarımızǵa mısál etip sol dáwirdegi dramaturglerden Q.Awezov, Á.Otepov hám A.Shamuratovlardı aytıp ótsek boladı. Bul atı atalǵan jazıwshılar dramaturgiyanıń baslamashıları boldı. Bunnan keyin olardıń izin dawam etiriwshiler N.Dawqaraev, A.Begimov hám A.Shamuratovlar. Bul dáwirde folklorlıq shıǵarmaları saxnaǵa maslastırıp dramalıq shıǵarmalarǵa aylandırıw úrdiske aylandı. Máselen, N.Dawqaraevtıń “Alpamıs” pesası, A.Begimovtıń “Ǵarip-Ashıq” pesası, sonday-aq A.Shamuratovtıń “Qırq qız” pesası bárshemizge belgili.

Ádebiy túrlerdiń biri bolǵan drama erte dáwirlerde payda bolǵan. Atap aytsaq, eki yarım mıń jıl burın Greciyada teatrlardıń payda bolıwı menen dramalıq shıǵarmalar da dóretilgen. Bul teatrlarda bir-birinen ajayıp, qızıqlı dramalıq shıǵarmalar saxnaǵa qoyılǵan. Bularǵa mısál etip Sofokldıń “Shah Edip”, “Antigona” sıyaqlı tragediyalıq shıǵarmaları, sonday-aq Aristofannıń “Hárreler”, “Quslar”, “Qurbaqalar” degen komediyalıq shıǵarmaları bar.

“Drama áyyemgi grek tilindegi drao yamasa drage sózinen alınıp, sózlik mánisi boyınsha “háreket etiw” degen mánisti ańlatadı” [1:46]. Demek, bunnan juwmaq kelip shıǵadı dramalıq shıǵarmalar háreketke tiykarlanadı hám saxnaǵa maslastırılıp jazıladı. Dramalıq shıǵarmaların saxnaǵa maslastırılıp jazılıwınıń birden-bir sebebi tamashagoylerdiń saxnada ról oynap atırǵan aktyorlardıń is-háreketlerin tamasha etip dramalıq shıǵarmadan estetikalıq zawıq alıw. Bunda tiykarınan insan kórkem shıǵarmanı tek oqıw menen shekleńip qalmastan onı kózi menen kóriw hám qulaǵı menen esitiw múmkinshiligine iye boladı.

“Dramalıq shıǵarmalar, kóbinese, pesa dep te júritedi (fransuz tilindegi pesa –pütün, tutas degen sózden alınǵan)” [1:46].

Kórkem ádebiyat tarawında dóretilgen qanday shıǵarma bolsa da, meyli ol epikalıq bolsın, meyli ol lirikalıq bolsın yáki dramalıq shıǵarma bolsın onıń tiykarın syujet quraydı. “Syujet (francuzsha sujet –zat) –epikalıq hám dramalıq shıǵarmalarǵa waqıyalardıń barısı, hádeyselerdiń rawajlanıw jaǵdayı. Kútá erte dáwirlerde Rim jazıwshıları “syujet” degen sózdi emes, latinsha “fabula” degen termindi qollanǵan. Negizinde ádebiyattanıw iliminde “syujet” degen termindi XVII ásirde jasaǵan klassicizm aǵımı wakilleri P.Kornel hám N.Bualo qollanǵanlıǵı tuwralı maǵlıwmatlar bar. Olar bul túsinikti áyyemgi greklerdiń ańızlarǵa aylanǵan qaharmanları tuwralı sóz etken Aristoteldin ólestirgen” [1:111]. Syujet degen de shıǵarma qaharmanları ómirindegi waqıyalar hám sol waqıyalar dizbegindegi óz ara qatnasıqlar, múnásibetler, qarama-qarsılıqlar, óz ara toqnasıqlar, waqıyalardıń ósiwı, ózgeriwi h.t.b túsiniledi. Belgili sóz sheberi M.Gorkiy: “Ádebiyattıń úshinshi elementi syujet. Syujet –bul adamlar arasındǵı qatnasıqlar, olar ortasındǵı qarama-qarsılıqlar, simpatiya (unatiw) hám antisimpatiyalar (unatpaw). Ulıwmalastırıp aytqanda insanlar ortasındǵı múnásibetler, ol yáki bul xarakterdiń, tiptiń rawajlanıp barıwı.” dep aytqan edi.

“Dramalıq syujet lirikalıq hám epikalıq shıǵarmalarǵa syujetтей tikkeley shıǵarma waqıyasına baylanıp qalmaydı. Sebebi ol tez, tásirsheń hám kútilmegen dramatizmge bay

boladı” [3:207]. Shıńında da dramalıq syujet saxnada rol atqarıp atırǵan aktyordıń is-háreketleri, waqıyalardıń ózgermeliligi hám qıyan-kestiligi menen ózgeshelenip turadı. Bunda syujettiń ózgesheligi saxnada is-háreketlerdi ámelge asırıwshı aktyordıń aktyorlıq sheberligi, saxna kórinisleriniń jaqsı beriliwi hám dramalıq shıǵarmalarǵa saxnalastırıwdaǵı rejissordıń bay tájiriýbesi menen ámeliy kónlikpesinde kózge taslanadı.

Jámiyetimizde jaslardıń ornı qanshelli áhmiyetli ekenligi, jaslardıń sanasında watansúyiwshilik ideyalardı qalıplestiriw haqqında qaraqalpaq ádebiyatında óz ornınan iye jazıwshı, dramaturg S.Jumagulov óz shıǵarmalarında sáwlelendiren. Onıń biz talqıǵa tartıp otırǵan “Qırq jıldan sonǵı bir kún...” atlı bir aktli, úsh kartinalı dramalıq shıǵarmasınıń mazmunında hár bir insandı óziniń watanın súyiwe, onıń ushın janın pida etiwge shaqıradı.

“Qırq jıldan sonǵı bir kún...” dramasında tuwılǵan jerge sadıqlıq, watansúyiwshilik sezimlerin ózinde jamlegen súwretlewleri arqalı insannıń júreginnen orın aladı. Sebebi, bul shıǵarmaǵa dramaturg óziniń barlıq mehrin bergen, júrek penen jazılǵan hám aytajaq pikirleri anıq, turmıslıq mısallarǵa say kórkem obraz jasalǵan. Dramanıń bashı qaharmanı Oralbay hám Hákimniyaz ekewi birge ekinshi jáhán urısına qatnasqan. Drama qısqa mazmunda bolıwına qaramastan ondaǵı jasalǵan obrazlar arqalı sol dáwirdegi waqıyalardı anıq súwretlep bergenin kóremiz. Bir kúni Oralbaydıń balası Asqar úyine qonaqlar keletuǵınan aytadı. Asqar ózi jaqında savxozǵa jollama menen jumısqa kelgen mexanik edi. Baslıǵı oǵan sol awılǵa qonaqqa kelgen bir urıs veteranın úyine qonaqqa shaqırıp kútiwdi tapsıradı. Asqar úyine kelip, hal-ahwaldı túsindiredi hám úyiniń ishi qızǵın tayarlıq kóre baslaydı. Aradan waqıt ótip, qonaqlar úyine keledi. Hákimniyaz ǵarrı urısta kórsetken erliklerin radio arqalı aytıp maqtanadı, “Qızıl juldız” ordeni menen sıylıqlanǵanın aytadı. Bir ózim 37 fashistti óltirdim, biraq bul erliklerim múnásip bahalanbadı, - deydi. Radio arqalı ayılǵan bul gáplerdiń hámмесin Asqardıń ákesi Oralbay da esitken edi. Ol onıń bul erliklerin esitip, usınday adamdı úyine qonaqqa keletuǵına quwanadı. Oralbay ǵarrı qonaqlar kelgenin kórmey qaladı. Biraz waqıt ótip, qonaqlar samallawǵa shıqqan waqtında Hákimniyaz Oralbaydı kórip, esinen ketip qaladı. Sebebi, ol urısta dushpan tárepke ótip ketken ózi menen birge urısqa barıp, biraq nemecler tárepke ótip ketken Hákimniyaz edi.

Dramaturg bul kórinislerdi sheberlik penen súwretlep bere alǵan. Hákimniyaz usaǵan insanlardıń bar ekenligin, ol naǵız paraxor, jalatay adam sıpatında, hátteki, óz watanın da satıwǵa tayın insan sıpatında súwretlenedi. Onıń anıq xarakterı Oralbay ǵarrıńnıń úyine hámме ketkennen keyin jáne kelip, oǵan pul bergenin de ashıladı. Misalı,

Hákimniyaz: Awa, Endi sen mınanı bir jerińe salıp qoy!

Oralbay: Bul ne?

Hákimniyaz: Alabe...rrr! (Ol bir tıyınshıktı qoymınan shıǵardı hám onı Oralbaydıń qaltasına tuqpaqshı boladı)....

Oralbay: Toqta, bul ne deymen?

Hákimniyaz: Bul ma? Balań úylenbegen eken, toyıńa ayamay jumsarsań. Úsh mıń som aqsha...aa!

Oralbay: Ne deyse...ıń?!

Hákimniyaz: Aqsha...aa!

Oralbay: (tıyınshıktı júzine ılaqtırıp). Satqı...nn! Sen endi meni satıp almaqshı bolıp tursań ba? Men ne eken desem! [2:102]

Bul alınǵan misalda Hákimniyazdıń obrazı anıq ashıladı. Dramaturg bul arqalı Oralbay usaǵan insanlardıń ele de kóbeyiwın, Hákimniyaz usaǵan insan bolıwdan

awlaq bolıwǵa shaqıradı. Dramanın aqırı Hákimniyazdıń ayanıshlı táǵdiri menen juwmaqlanadı. S.Jumagulov óz xalqın shın berip súyiwi, onı kózqarashıǵınday asırawı yaǵnıy qaraqalpaq xalqınıń er júrekligi, patriot ekenligi oqıwshını bir degende júrek tórinen orın alıwshı bul draması tereń watansúywshilik ideyası menen suwǵarılǵan.

Juwmaqlap aytqanda, jazıwshı hám dramaturg S.Jumagulov óziniń shıǵarmaları arqalı hár bir insannıń kewlinen orın ala alǵan. Onıń shıǵarmalarında yumorlıq

xarakter basım bolǵanı menen bul shıǵarmasına ulıwma basqa tárepten alıp qaraǵan. Ondaǵı berilgen obrazlar arqalı súwretlegen dáwirin qanshelli dárejede qıynshılıǵın, sonıń menen birge hár bir insandı watanın súyip jasawǵa úyretiwge iytermeleydi. Hár bir ósip kiyatırǵan jas áwlad óziniń watanına sadıq, jankúyer sıpatında tárbiyalansa, buni usınday shıǵarmalar arqalı sana-sezimine sińdirilse, álbette, biz gózlegen maqsetimizge erisemiz.

Ádebiyatlar

1. Járımbetov Q. Ádebiyattanıwdan sabaqlar. –Nókis: “Qaraqalpaqstan”, 2012.
2. Жумағұлов С. Қырық жылдан соңғы бір күн. –Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1992.
3. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyası. –Toshkent: “A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti”, 2004.
4. Ziyoyev H Istiqlol-ma’naviyat negizi. –T.: «Ma’naviyat», 1999.

REZYUME. Maqolada qoraqalpoq adabiyotida drama sohasida o‘zining nayob asarlari bilan taniqli S.Jumag‘ulovning “Qiriq yildan songi bir kun...” dramasi dagi vatanparvarlik g‘oyalari asosida yoshlarni ijtimoiy foalligini oshirish, obrazlarning qo‘llanish shebarligi haqida so‘z etiladi. S.Jumag‘ulovning dramatik asarlaridagi vatanparvarlik g‘oyalari qoraqalpoq adabiyotshunosligida tadqiqot qilishni kutib turgan masalalardan biri hisoblanadi. Bu maqolada biz dramaturgning dramatik asaridagi obrazlarni yoritish mahorati, asar orqali insonning vatanga bo‘lgan muhabbati va badiiylik xizmati haqida so‘z etiladi.

РЕЗЮМЕ. В этой статье мы поговорим о повышении социальной активности молодежи и умении использовать образы на основе патриотических идей С.Жумагулова, известного своими выдающимися произведениями в области драматургии в каракалпакской литературе. Идеи патриотизма творчестве С.Жумагулова являются одной из проблем, ожидающих своего исследования в каракалпакском литературоведении. Также говорится о способности драматурга освещать характеры драматических произведений, любви человека к Родине и художественном служении через произведение.

SUMMARY. In this article, we will talk about the skill of using images to increase the social activity of young people based on the patriotic ideas of S.Jumagulov, who is known for wonderful works in the field of dramaturgy in Karakalpak literature. The ideas of patriotism in S.Jumagulov’s dramatic works are one of the issues waiting to be researched in Karakalpak literature. In this article, we will talk about the dramatist’s ability to illuminate the characters in his dramatic works, the love of a person for the homeland and artistic service through the work.

Maxtumqulining 300 yilligi oldidan

MAXTUMQULI - SHEKSPIRI TURKMANNING

Maxtumquli – Shekspiri turkmanning,

Gomer, Gyote – so‘zda piri turkmanning.[1]

G.Quramboyeva – filologiya fanlari doktori

Toshkent pediatriya tibbiyot instituti

Tayanch so‘zlar: shoir, ta’sir, she’r, badiiy tarjima, badiiy uslub, til, ilhom, meros, ijtimoiy muhit, olimlar.

Ключевые слова: поэт, влияние, стихотворение, художественный перевод, художественный стиль, язык, вдохновение, наследие, социальная среда, учёные.

Key words: poet, influence, poetry, literary translation, artistic style, language, inspiration, heritage, social environment, scholars.

XVIII asrda yashab ijod etgan turkman xalqining buyuk mutafakkir shoiri Maxtumquli Firog‘iy adabiy merosi butun insoniyat tarixida o‘chmas iz qoldirgan. Mana uch asrdirki, shoir she’riyati muxlislar, ijod ahli, olimlar, yozuvchi va dramaturglar, jamiki kitobxonlarning qayta-qayta murojaat qiladigan ilhom bulog‘iga aylangan. Bu ummondan qanchadan-qancha xalqlar, avlodlar chanqog‘i qondirilmogda. Shoirning donishmandlikka yo‘g‘rilgan she’riyati insoniyatni komillikka etaklaydi. Maxtumqulini o‘qigan kitobxon borki, ma’nan va ruhan poklanadi.

Turkiy tilli adabiyotlarda shoir nomi hurmat bilan tilga olinadi, asarlari qo‘lma-qo‘l o‘qiladi, she’rlari qo‘shiqlarga aylangan. O‘zbek xalqi orasida ham bu nomni eshitmagan, she’rlaridan bexabar, qo‘shiqlarini tinglab zavqlanmaganlar kam topilsa kerak. Shoir she’rlarining aslvi sodda, tili xalqona. Shuning uchun ham ayniqsa, xorazmlik xushovoz xonanda Komiljon Otaniyozov ijrosidagi Maxtumquli she’rlariga bastalangan kuy qo‘shiqlar xalqimizga yod bo‘lib ketgan.

Shoir ijodining birinchi marta o‘zbek tiliga o‘girilib, kitob shaklida bosilib chiqqaniga yarim asrdan oshdi. So‘nggi yillarda bu tarjimalar bir necha marta qayta bosildi. Mustaqillik yillarida Maxtumquli she’rlarining yangi tarjimonlari paydo bo‘ldi. Shoir she’riyati Jumaniyoz Sharipov, Muzaffar Ahmad, Olim To‘rayev, Mirzo Kenjabek, Jumaniyoz Jabborov, Muxammad Ali, Ergash Ochilov, Abdumomin Jumayev, Rustam Jabbor, Jumanazar Zulpiyevlar tomonidan o‘zbekchallashtirilgan. Ayniqsa, Sharq mumtoz adabiyotining bilimdoni, olim va tarjimon Ergash Ochilovning etti yuzdan ortiq Maxtumquli she’rlarini o‘z ichiga olgan “Bulbul nolasi” kitobi shu paytgacha nashr etilgan tarjima asarlarning hajanman eng kattasi hisoblanadi. Maxtumquli adabiy merosi E.Ochilov

tomonidan to‘laligicha o‘zbek tiliga o‘girilgani o‘zbek va turkman tarjima adabiyotida o‘ziga xos voqea bo‘lgani ham haqiqat. Muallifning kitobga yozgan “Maxtumquli ijodi O‘zbekistonda” nomli so‘zboshisi shoir hayoti va adabiy merosi haqida to‘liq tasavvur beradi. Unda shoir yashagan davr, ijtimoiy muhit, mutafakkir ijodining tarjimonlari, ilmiy-tadqiqotlar olib borgan qator olimlar asarlaridan iqtiboslar keltirilgan. Olimga “Maxtumquli Firog‘iy” xalqaro mukofoti berilgani tarjimonning turkman adabiyotidan amalga oshirgan tarjimalari davlat darajasida baholanganidir.

Maxtumquliga bag‘ishlab o‘zbek va qoraqalpoq adabiyotida ko‘plab she’rlar yozilgan. Bu jarayon, ayniqsa, o‘zbek adabiyoti va adabiyotshunosligida muvaffaqiyatli davom etayotgani ijobiy holat. Masalan, o‘zbek dramaturgiyasida Maxtumquliga bag‘ishlangan sahna asari yaratildi. Xorazmlik dramaturg Qurbon Muhammadrizo Maxtumquli haqida “G‘urbatda g‘arib...” p‘esasini yozdi va asar muvaffaqiyatli sahnalashtirildi. Dramaning radio montaji tayyorlanib, bir necha marta muxlislariga taqdim etildi. Shuningdek, B. Kerboboyevning “Maxtumquli” dramasi mashhur adib K. Yashin tomonidan o‘zbek tiliga tarjima qilinib, Muqimiy nomidagi musiqali drama teatrida sahnalashtirilgan.

Maxtumquli ijodi to‘g‘risida o‘zbek adabiyotshunoslari faqat maqolalargina emas, ilmiy asarlar (Hamdam Abdullayev. Maxtumquli va o‘zbek adabiy muhiti. Toshkent; Karimboy Quramboyev. Maxtumquli she’riyati O‘zbekistonda. Toshkent; Kewil kewilden suw isher. Nukus; Maxtumquli – ilhom chashmasi. Toshkent; Bahodir Karim. Maxtumquli – insoniyat shoiri. Toshkent.) ham yozishdi.